
НЕБЕЛІВСЬКА ГРУПА ПАМ'ЯТОК ТРИПІЛЬСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

С. М. Рижов

У статті аналізуються матеріали трипільських поселень етапів VII—CI у Буго-Дніпровському межиріччі та ставиться питання про необхідність виділення в межах «західної» генетичної лінії розвитку культурно-історичної спільності Кукутені-Трипілля небелівської локально-хронологічної групи.

Систематизація пам'яток кінця середнього — початку пізнього Трипілля Буго-Дніпровського межиріччя важлива для встановлення загального вигляду розвитку культури, насамперед тому, що пам'ятки цієї території виступають сполучною ланкою двох еволюційних ліній (західної та східної) єдиної етнокультурної спільності Кукутені—Трипілля¹. Якщо в межах східного ареалу (східна еволюційна лінія) виділено чотири локальні варіанти, кожний з яких членується на типи пам'яток, які послідовно змінюють один одного, то для племен західної лінії цілком встановленої шкали, яка б відбивала розвиток культури цього населення, до останнього часу не було². До західної лінії розвитку на території Буго-Дніпровського межиріччя були віднесені поселення типу Володимирівки та типу Томашівки. Дослідники розглядають їх або як ступені одного, томашівського локально-хронологічного варіанту (культури за Т. Г. Мовшею)³, або як локальні групи (володимирівська, томашівська) з притаманними їм специфічними ознаками та перехідною між ними ланкою — небелівською групою, що складають єдину генетичну лінію розвитку⁴.

Поселення, що відносяться до небелівської локальної групи, почали вивчатися в кінці XIX — на початку XX століття. Були досліджені пам'ятки біля сіл Луківка, Корсунка, Глибочок, Піщана, Пекарі, Хмільна, Кононча⁵. Значні розкопки були проведені на поселенні біля с. Колодисте, що дали чисельний та різноманітний матеріал для вивчення планування, житлобудування, керамічного виробництва трипільських племен⁶. Кілька поселень групи було відкрито українськими археологами на Уманщині⁷. Під керівництвом Т. С. Пассек на Канівщині розвідувалися поселення, кераміка яких подібна до посуду уманського пам'яток⁸. У 1957 році Канівська експедиція Київського держуніверситету (керівник І. І. Бондар) розкопала одне наземне глинобитне житло на поселенні Пекарі—II⁹. Завдяки багаторічним розвідкам В. А. Стефановича, Г. Ю. Храбана, П. І. Хавлюка в межиріччі Південного Бугу і Дніпра були відкриті десятки поселень вказаної групи¹⁰. Слід згадати також краєзнавців В. П. Мицика, І. П. Гірника, І. П. Гуріненка, які сприяли успішним пошукам нових пам'яток.

Стационарне вивчення поселень розпочалося із створенням в регіоні Трипільської комплексної експедиції та роботою окремих загонів Трипільської експедиції під керівництвом М. М. Шмаглія, О. В. Цвек, Т. Г. Мовші, В. О. Круца¹¹. Крім розвідок, розкопувалося поселення біля с. Піщана та досліджувались пам'ятки на Канівщині¹². Важливе значення для встановлення планування поселень мало дешифрування аерофотознімків, проведене К. В. Шишкіним¹³.

Зараз в регіоні відомо понад 40 поселень небелівської локальної групи. Територія їх поширення обмежена з півночі басейном р. Рось, зі сходу середньою течією р. Вільшанки, верхів'ям р. Гнилого Ташлику та Турія, з півдня басейнами р. Вись та Ятрань, із заходу приблизно по р. Удич, але остаточна межа ще не встановлена (рис. 1).

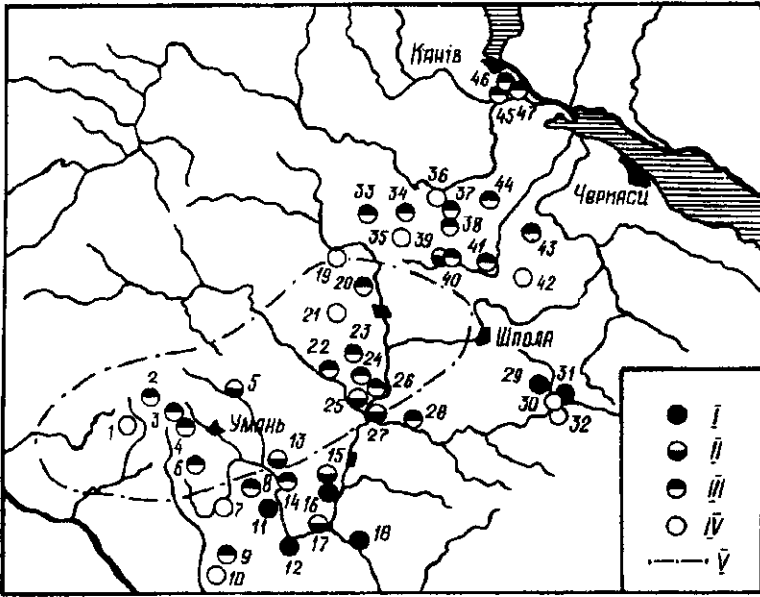

Рис. 1. Карта розселення трипільських племен в Буго-Дніпровському межиріччі.

I. Пам'ятки володимирівської локальної групи.

II. Пам'ятки небелівської локальної групи першої фази.

III. Пам'ятки небелівської локальної групи другої фази.

IV. Пам'ятки небелівської локальної групи (фаза не визначена).

V. Територія томашівської локальної групи.

1. Талалаївка, 2. Христинівка, 3. Верхнячка, 4. Вербувата, 5. Краснопілка, 6. Синиця, 7. Текуча, 8. Коржова Слобода, 9. Наливайка, 10. Голованівськ, 11. Перегонівка, 12. Полонисте, 13. Небелівка, 14. Острівець, 15. Левківка, 16. Володимирівка, 17. Ленцівка, 18. Михайлівка, 19. Бужанка, 20. Неморож, 21. Попівка, 22. Глибочок, 23. Розсохуватка, 24. Колодисте, 25. Криві коліна, 26. Луківка, 27. Піщана, 28. Ямпіль, 29. Маслове, 30. Рубаний Міст, 31. Андріївка, 32. Лікареве, 33. Журжинці, 34. Комарівка, 35. Моринці, 36. Яблунівка, 37. Переможенці, 38. Квітки, 39. х. Незаможник, 40. Ольшана, 41. Хлестунівка, 42. Ксаверове, 43. Буда-Орловецька, 44. Завадівка, 46. Пекарі, 47. Хмільна.

Поселення містились на схилах мисоподібних виступів плато, що обмежені з двох-трьох боків долинами річок та глибокими ярами, а також зрідка на високих заплавах. Більшість поселень має площу 30—50 га, але зустрічаються такі, розміри яких сягають 150—200 га (Небелівка, Глибочок). Площа деяких пам'яток не перевищує кількох гектарів (Коржова Слобода). Планувались поселення здебільшого по кількох (2—5) концентричних колах з вільною або квартално забудованою центральною частиною. Невеликі поселення, ймовірно, сплановані були в один-два ряди вздовж схилу мису. Забудовувались наземними глинобитними одно- або двоповерховими житлами. Останні мали земляну, інколи частково підмазану глиною, долівку першого та глинобитне перекриття на дерев'яному каркасі другого поверху. На рівні другого, рідше першого, поверху споруджувались прямокутні вимостки або округлі чи підквадратної форми жертівники, інколи прикрашені орнаментом, купольні печі або відкриті вогнища, невеликі «коритця», спеціальні робочі місця. Розміри жител коливаються в межах 15—10×6—4 м. Невеликі, одноповерхові будівлі, зважаючи на бідність інтер'єру і особливий склад знахідок, можна віднести до господарських споруд. Крім наземних будівель, розкопувались господарські ями, що знаходились або в межах жител на рівні підлоги (часто обмазані глиною), або поза ними. В останньому випадку заповнення ям складало побутове сміття. Без сумніву, можна сподіватись на відкриття в майбутньому на поселеннях групи заглиблених жител — землянок та напівземлянок.

Серед антропоморфної пластики більшість становлять жіночі схематичні статуетки з веретеноподібною ніжкою, часто з позначеною стопою. Для цього типу фігурок притаманний монохромний розпис чорною фарбою по жовто-

червоному ангобу у вигляді паралельних смуг або фестонів. Відомі також і поодинокі екземпляри чоловічих статуєток. Значною кількістю представлені фігурки на масивній стовпчастій ніжці. Наявність фрагментів статуєток з модельованим обличчям, тулубом та характерною зачіскою дозволяє виділити пластику реалістичного стилю. Зовсім незначна кількість зооморфних фігурок. До пластики можна віднести моделі саней та жител, невеликі конуси.

Знаряддя праці представлені крем'яними ножами, скребачками, вкладишами до серпів та ін. З каменю вироблялись сокири, пласкі сокири-тесла, зернотерки, відбійники та розтиральники округлої або кубовидної форми. Серед підйомного матеріалу відомі невеликі сокири із сланцю. Знайдені були рогові та кістяні мотики, проколки, ложила. До знарядь праці треба віднести вироби з глини — округлі відтяжки до ткацького верстату, прясла з фрагментів кераміки. Загалом знаряддя праці на поселеннях виявлено дуже мало.

Кераміка, як наймасовіша та інформативна категорія знахідок, є основою для встановлення характерних рис небелівської групи (рис. 2).

За техніко-технологічними, морфологічними та стилістичними ознаками кераміка поділяється на кухонну та столову. Кухонний посуд, що становить в середньому приблизно 20% усього керамічного комплексу поселень, виготовлявся із залізистих гончарних глин з грубими домішками до тіста подрібнених черепашок, жорстви, піску, зерен слюди, кварцу, каоліну та зрідка вапняку і шамоту. Посудини вироблялись із непогано виробленої маси, ліпилися досить тонкостінними і мали добрий випал. Поверхня майже порівну покривалась розчісами або старанно загладжувалась. Деякі екземпляри (тільки горщики) з зовнішньої сторони покривались тонким шаром обличкування із відмуленої глини, що відрізняється складом від основної гончарної маси, або фарбувались червоною вохрою.

За формою серед кухонної кераміки можна виділити два типи посудин — миски та горщики. В свою чергу ці типи поділяються на підтипи та варіанти. Так, миски мають два підтипи — високі конічні, з прямими стінками та округлими вінцями і низькі, напівсферичні, широкодонні, з трохи опуклими стінками. Поверхні мисок, особливо внутрішня, добре заглажені. Орнаментация відсутня. Всього знайдено кілька мисок обох підтипів. Серед горщиків вирізняються два підтипи. Перший підтип — високі посудини з прямими стінками зрізано-конічної нижньої частини корпусу, високими, широкими округлими (як варіант — гострореберними) плічками та високими, іноді майже вертикальними, прямими або трохи з угином, вінцями. До другого підтипу віднесені приземкуваті горщики S-подібного профілю, відносно широкодонні, з опуклими стінками нижньої частини корпусу, широкими округлими плічками на середині висоти тулуба та невисокими, плавно відігнутими назовні, вінцями. Цей підтип поділяється на два варіанти — посудини з гострореберними плічками, горщики на 4 ніжках. Горщики обох підтипів на плічках мають петельчасті ручки або невисокі стовпчасті ручки-уступи, подвійні та поодинокі наліпи конусоподібної, округлої чи пласкої форми. На вінцях зустрічаються петельчасті ручки, а під краєм вінця видовжені псевдоручки-наліпи, та, зрідка, зооморфні наліпи серпоподібної форми. У двох випадках зафіксовано на плічках наліпи, що стилізовано зображують голову тварини (бик?).

Кухонний посуд досить різноманітно орнаментований. Найчастіше орнамент на плічках складався з одного або кількох горизонтальних рядів, які виконувались переважно короткими насічками і прямокутними або трикутними вдавленнями, відбитками нігтя і дрібними округлими наколами, іноді пальцьовими зачіпами і багатозубчастим штампом. Часто в орнаменті використовувались фестони, що формувались рядами насічок, вдавленими лініями, відбитками однозубчастого штампу. Між фестонами або в їх межах є поодинокі або групи пальцьових вдавлень. Такими ж засобами (вдавлені лінії, ряди насічок, штампу) робилась інша орнаментальна схема — зигзаг або ряд трикутників вершиною донизу, поля яких зайняті пальцьовими вдавленнями або відбитками штампу. Дуже рідко зустрічається орнамент у формі шеврону, де кути заповнені пальцьовими вдавленнями. Більшість горщиків

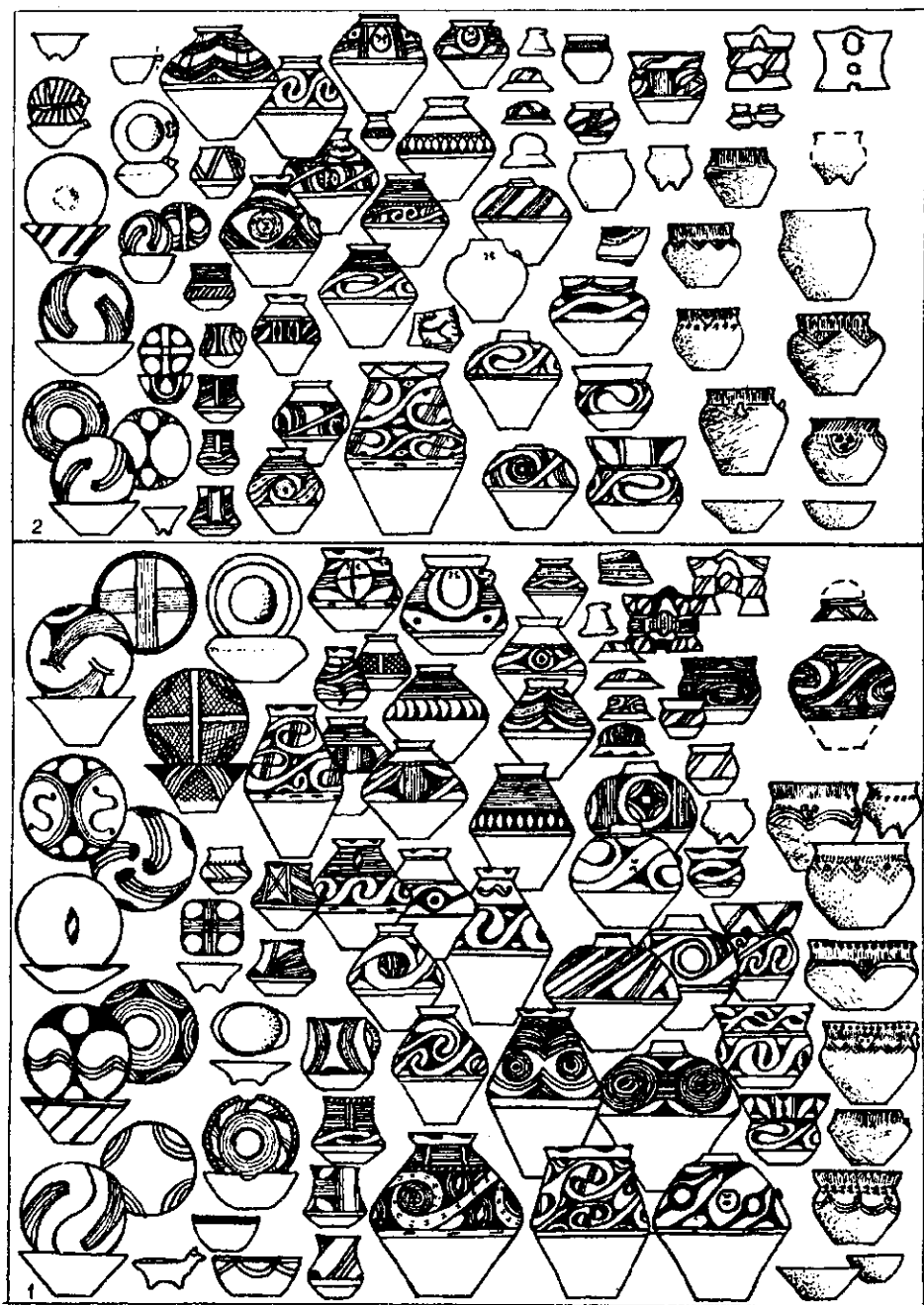

Рис. 2. Кераміка пам'яток небелівської групи: 1 — кераміка першої (ранньої) фази; 2 — кераміка другої (пізньої) фази.

по вінцях орнаментовані вертикальними розчісами, а по краю проходять ряди насічок, відбитків нігтя, защипів, дрібних наколів. Зафіксовані також, хоч і в значно меншій кількості, по краю вінець ряди «перлин» та «гусеничок». Нерідко весь орнамент горщика складався тільки з вертикальних розчісів по вінцях, коли ж посудини не мали орнаментатії, зовнішня поверхня корпусу була ретельно заглажена, а у одному випадку покрита пальцевими розводами.

До столової кераміки віднесені посудини, прикрашені заглибленим орнаментом, та розписний посуд. Кераміка з заглибленою орнаментатією стано-

вить 0,5—1% усього столового посуду. Ліпилася вона переважно із залізистих гончарних глин з домішкою значної кількості грубозернистого піску та кварцу. Інколи вживались білі, каолінові глини, а тісто робилось майже відмулене з незначним вмістом піску. Посуд мав відносно товсті стінки, поверхня їх була добре заглажена, а інколи додатково покривалась тонким шаром ангобу. Заглиблений орнамент у вигляді стрічок, що складалися із 3—4 широких, дрібних паралельних ліній, займав верхню частину корпусу посудин. Кілька фрагментів мали орнамент іншого вигляду — широкі стрічки утворювалися вузькими, глибокими, паралельними лініями. Один фрагмент має пастове заповнення таких ліній. Вірогідно, що ці фрагменти походять від імпортих посудин з одночасових поселень східної лінії розвитку або є місцевими наслідуваннями «східних» зразків.

Вдалося реконструювати тільки два типи форм кераміки з заглибленим орнаментом.

Перший тип — великі грушоподібні посудини з високими, широкими, округлими плічками та опуклими стінками верхньої частини тулуба, що плавню переходять у горизонтально зрізані вінця. Орнаментувалися вони неширокими стрічками, що komponувалися в S-подібні дуги (схема меандр). Другий тип — шоломоподібні покришки, з широкими, високими вінцями — крисами та напівсферичною верхньою частиною корпусу. По вінцях проходив орнамент у вигляді фестонів або стрічок, що стикаються під кутом. Схожі елементи зустрічаються на верхній частині покришки.

Столова кераміка з розписом виготовлялась переважно із білих каолінових високопластичних глин, до яких, з метою спіснення гончарної маси, вносились домішки грубозернистого піску та дуже рідко шамоту у вигляді зерен залізистих, рябих глин.

Майже половина посуду, де сировиною були каолінові глини, ліпилася із старанно обробленої пластичної гончарної маси. Для третини посудин сировиною слугували рябі, з великим вмістом заліза, глини. До гончарної маси домішувалися у великій кількості пісок, каолін, зрідка шамот та вапняк. Незначна частина посуду вироблялась з рябих, добре перероблених, відмулених пластичних глин.

Посудини, прикрашені розписом, виконувалися дуже ретельно, симетричної форми, з тонкими стінками та високим ступенем випалу. Зовнішня поверхня старанно заглажувалась, потім покривалась тонким шаром ангобу з відмуленої глини, як правило, каолінової, та фарбувалась жовто-червоною фарбою різних відтінків. На цей фон наносився розпис чорною або темно-брунатною фарбою. Монохромний розпис займав верхню половину корпусу посудини та складався або з одного широкого орнаментального пояса, або з двох фризів (третина розписного посуду). В кількох випадках зустрічався біхромний розпис — тонкими білими стрічками обводився основний чорний малюнок. Трохи менше половини розписних посудин зберегли сліди часткового лощіння.

До столової кераміки належать також посудини без розпису, поверхня яких добре заглажена або вкрита ангобом та пофарбована. Ці посудини відзначаються грубою гончарною масою та меншою охайністю виконання.

Серед столового посуду за формою можна виділити десять типів. Перший тип — миски, які поділяються на підтипи, варіанти та підваріанти. До першого підтипу першого варіанту віднесені конічні миски з прямими стінками та загостреними вінцями. Зустрічаються миски високі (перший підваріант) та з зооморфним наліпом (третій підваріант). Другий варіант складають конічні миски з широким дном та плавним переходом у трохи опуклі стінки. Маємо посудини високі (перший підваріант) та низькі (другий підваріант). До третього варіанту включені високі конічні миски з трохи увігнутими стінками та потовщеними вінцями. Четвертий варіант — конічні миски на 4 ніжках. До першого підваріанту входять миски з трохи потовщеними вінцями (іноді двома виїмками по краю), а в плані вони мають круглу, овальну або квадратну форму. Другий підваріант складають миски на ніжках та з зооморфним наліпом. Посудини першого підтипу за кількістю значно переважають миски інших підтипів. До другого підтипу можна віднести високі

напівсферичні миски з двома виймками (перший варіант). Напівсферичні миски на 4 ніжках становлять другий варіант.

Третій підтип складають низькі біконічні закриті миски з трохи округлим ребром плічок та горизонтально розміщеними вінцями. Як варіант представлені біконічні миски з зооморфним наліпом.

За фрагментами встановлюється четвертий підтип — невеликі напівсферичні черпаки з однією сплющеною ручкою-наліпом на вінцях.

У більшості миски перших двох підтипів орнаментовані тільки з внутрішньої сторони. Майже половина з них має орнаментальну схему у вигляді двох трикутників, що стикаються в центрі миски своїми вершинами, чим утворюють два овали фону, які бувають зайняті хвилюподібними стрічками з тонких ліній. Інша схема складається з двох (рідше трьох) дугоподібних стрічок із тонких паралельних ліній, що опускаються від вінців та заходять одна за одну в центрі миски. На вінцях ці дуги мають замальовані круги або напівовали. Часто між дугами вписана S-подібна смуга. Менш поширені схеми-фестони під краєм вінців; концентричні кільця заповнені тонкими лініями; хрестовидні композиції, де поля залишаються пустими або заповнені «сіткою». Зустрічаються спрощені орнаментальні схеми. Це овал з зафарбованими кутами або напівовали, трикутники, суцільна широка смуга по краю вінців. Миски вказаних підтипів також орнаментувались з зовнішнього боку фестонами по краю вінців; широкими лініями, що навскісно ідуть від вінців до дна; трикутниками вершиною донизу, які заповнені тонкими паралельними лініями або «сіткою». Деякі миски не були орнаментовані. Не розписувались також миски третього та четвертого підтипів.

Значною кількістю представлені невеликі, тонкостінні кубки. Серед кубків за деталями форми маємо чотири підтипи. До першого віднесені посудини з широким дном, напівсферичною нижньою частиною тулуба, широкими, низькими, округлими плічками та високою увігнуто-циліндричною горловиною. Як варіант цього підтипу можна розглядати кубки з однією петельчастою ручкою від вінців до плічок. Другий підтип має вузьке дно, зрізано-конічну нижню частину корпусу, широкі округлі або загострені плічка на середині висоти тулуба та увігнуто-циліндричну горловину з плавно відігнутими назовні вінцями. До цього підтипу також відносяться кубки з ручкою (варіант). Третій підтип — посудини з трохи сплющеним дном, округлим тулубом, невисокою широкою, майже циліндричною горловиною та однією петельчастою ручкою. Тільки кількома екземплярами представлені кубки четвертого підтипу — невеликі, біконічні форми, з широкими гостро-реберними плічками, відносно вузькою горловиною та відігнутими вінцями.

Орнаментовані кубки здебільшого метопними схемами — широкий орнаментальний пояс розділявся вертикальними лініями на метопи, поля яких були зайняті навскісними або хвилюподібними стрічками з тонких паралельних ліній. Поля тригліфів залишаються вільними або заповнені вертикальними лініями, навскісним хрестом, зафарбованими напівовалями по верху та низу орнаментального фриза. Іноді в метопах маємо малюнок фестонів, тобто поєднуються метопна та рефтонна схеми. Спостерігається також «чиста» метопна схема, де фестони розташовані по кількох горизонтальних рядах. Різновидом метопної орнаменталії виступає лицьова схема, яка досить часто вживалась у розписі кубків. Використовувалась в орнаменті схема, що складалась з двох фризів. У нижньому були горизонтально розміщені S-подібні дуги з листоподібним потовщенням в центрі, а у верхньому проходила горизонтальна стрічка з тонких паралельних ліній. Іноді верхній фриз доповнювався горизонтальними S-подібними дугами. Розписувались кубки також спрощеними композиціями. Часто це був широкий орнаментальний пояс, утворений відрізками навскісних стрічок із тонких ліній, що йдуть від вінців до плічків. Зрідка кубки мали орнамент тільки у вигляді двох широких горизонтальних ліній на плічках. Кубки з ручками усіх підтипів орнаментувались досить стандартно — широкий фриз складався з горизонтальних овалів зі зрізаними вершинами, що утворені були широкими дугами з тонких ліній. Поля овалів та простір між овалами часто заповнювався навскісними лініями, фестонами, вертикальними стрічками. В одному випадку зафіксовано орна-

мент у вигляді зигзагу з двох широких ліній. Кубки четвертого підтипу, яких виявлено одиниці, орнаментувались вузьким фризом на плічках, де між двома широкими горизонтальними лініями розміщені групи тонких навскісних ліній. Деякі кубки цього підтипу не мали розпису.

Значну частину комплексу столового посуду складають сфероконічні посудини. Можна виділити два підтипи. До першого відносяться посудини високі, зі зрізано-конічною нижньою частиною корпусу, округлими плічками, що розміщені на середині або трохи вище середини висоти тулуба, сферичною верхньою частиною, вузькою горловиною та круто відігнутими прямими або лійчастими вінцями (перший варіант). Другий варіант цього підтипу — низькі посудини з широким дном, зрізано-конічною нижньою частиною тулуба, широкими округлими плічками на середині висоти корпусу, сферичною верхньою частиною, вузькою горловиною та відігнутими, переважно лійчастими, вінцями. На посудинах підтипу часто маємо невеликі ручки-вушка. Другий підтип складають посудини з широким дном, широкими, низькими, округлими плічками, високою верхньою частиною корпусу, вузькою горловиною та відігнутими лійчастими вінцями. Орнаментувались сфероконічні посудини — в один широкий пояс або у два фризи. Найчастіше вживались у розписі S-подібні, горизонтально та вертикально розміщені лінії, інколи перекреслені тонкими стрічками. Часто вони закомпоновані у два фризи або включені до складних меандрових композицій. Вживались фєстонні схеми в один широкий або у два вузьких ряди з доповненням груп трикутників, відрізків прямої чи навскісної «сітки». Спостерігається в розписі схема «Tangentenkreisband» та тангентні композиції, де концентричні кола заміщені елементами напівовальної форми в поєднанні з прямою «сіткою». Маємо також волотні схеми та композицію «совиний лик». Рідше зустрічаються орнаменти у вигляді горизонтальних хвилястих дуг з листо-подібним потовщенням у центрі або широких смуг із зафарбованими кругами на кінцях. Незначною кількістю представлені спрощені схеми — горизонтальні ряди з хвилястих або прямих вертикальних ліній, «навскісної сітки», трикутників з витягнутими вершинами, груп широких навскісних відрізків. Для багатьох посудин характерний верхній фриз розпису — вузькі фєстони, метопні композиції, ряди горизонтальних тонких ліній.

Наступний тип — біконічні посудини, що поділяються на два підтипи. До першого відносяться низькі посудини з широкими округлими плічками, вузькою горловиною та круто відігнутими прямими, рідше лійчастими вінцями (перший варіант). Другий варіант — високі посудини з відносно вузькими округлими чи гострореберними плічками та прямими відігнутими вінцями; вони мають на плічках невеликі ручки-вушка. До другого підтипу включають великі посудини з широким дном, вузькими округлими плічками, що розміщені трохи вище середини висоти корпусу, широкою горловиною та високими прямими вінцями. Під вінцем часто зустрічаються невеликі ручки-вушка або конічні наліпи. Орнаментувались посудини за тими ж схемами, що й сфероконічні, але частіше розпис компонувався у вузький фриз та більше зафіксовано метопних схем.

Ще один тип столового посуду — амфори, які становлять у керамічному комплексі незначну кількість. Маємо два підтипи. Перший — невеликі приземкуваті посудини зі зрізано-конічною або округлою нижньою частиною корпусу, широкими, низькими, округлими плічками, високою горловиною та круто відігнутими прямими або лійчастими вінцями. Другий підтип — високі посудини біконічної форми з відносно неширокими округлими плічками, вузькою горловиною та круто відігнутими вінцями. Усі амфори мають під вінцями невеликі ручки-вушка. Орнаментувались вони виключно за лицьовою схемою, інколи в сполученні з малюнком хреста в центрі композиції.

Незначною кількістю представлені грушоподібні посудини, що за формою поділяються на три підтипи. Перший підтип має два варіанти. Перший варіант становлять приземкуваті посудини з широкими округлими плічками та прямими вертикальними або трохи нахиленими всередину вінцями. Другий варіант — високі посудини зі зрізано-конічною нижньою частиною тулуба, високими, широкими, округлими плічками та високою циліндричною

горловиною. До другого підтипу віднесені округлотілі посудини з широким дном та плавним переходом у прямі вертикальні вінця. До третього підтипу увійшли великі, високі посудини, з вузьким дном, конічною нижньою частиною, високими округлими або гострореберними плічками, майже зрізано-конічною верхньою частиною корпусу та невисокими, схиленими всередину, вінцями. Переважна більшість посудин орнаментувалась S-подібними лініями у різних варіантах виконання. Кілька посудин було розписано за схемою «Tangentenkreisband». Зустрічаються також волютна та метопна схеми. Зафіксовані композиції, де лицьова схема сполучена з волютами. Іноді маємо спрощену орнаментацию — тонкі паралельні лінії в облямуванні широких смуг складають один фриз розпису. Грушоподібні посудини супроводжують покриття — наступний тип посудин. Зустрічаються два підтипи — шоломоподібні та ступкоподібні покриття. Шоломоподібні розподіляються на два варіанти. До першого входять високі посудини з напівсферичною верхньою частиною та відносно високими крисами (перший підваріант) і приземкуваті, зі сплющеною напівсферичною верхньою частиною корпусу та низькими крисами (другий підваріант). Другий варіант складають високі або низькі покриття зрізано-конічної форми, трохи схожі з ступкоподібними. Останні зустрічаються як високі, так і низькі.

В орнаменті покритток у спрощеному вигляді повторюється розпис грушоподібних посудин. Ступкоподібні не орнаментувались, але були пофарбовані.

Помітну частину столового посуду становлять кратери — досить великі посудини з широким дном, сферичною (перший підтип) або зрізано-конічною (другий підтип) нижньою частиною корпусу, широкими, округлими плічками, широкою горловиною та високими прямими або лійчастими вінцями-розтрубом, що майже дорівнюють, інколи перевищують діаметр плічків. Знайдені високі або приземкуваті кратери. Їх орнамент поміщався у два фризи. Присутні волютні схеми та комбінації з хвилястих дуг, що мають потовщення в центрі. З зовнішньої сторони вінця розмальовувались лицьовими схемами, волютами, меандром, фестонами, зигзагом та зафарбованими напівколами. Внутрішня поверхня вінця часто розписувалась метопними (лицьовими) схемами, волютами, фестонами, видовженими трикутниками та навскісними хвилястими стрічками з тонких паралельних ліній.

Наступний, досить малочисельний тип — горщики. Можна виділити три підтипи. До першого входять невеликі горщики з плавним S-подібним профілем, широкими, округлими плічками на середині висоти корпусу та низькими (перший варіант) або високими (другий варіант) відігнутими назовні вінцями. Як підваріант до підтипу залучаються горщики на 4 ніжках. Другий підтип складають посудини з широким дном, сферичним корпусом, слабо виділеними плічками та невисокими, майже вертикальними вінцями. Третій підтип — високі горщики зі зрізано-конічною нижньою частиною тулуба, високими, широкими, округлими плічками та круто підігнутими прямими вінцями. В розписі зустрічаються на плічках S-подібні лінії, тангентні композиції в поєднанні з метопною схемою, вузькі фризи, заповнені групами навскісних коротких ліній або стрічками «сітки». По вінцях проходить ряд фестонів з тонких ліній, хвилясті навскісні смуги, невеликі зафарбовані напівовали. Загалом переважає спрощений орнамент. Іноколи горщики не мають розпису.

Характерним для керамічного комплексу є наявність біноклеподібних посудин. Маємо два підтипи. До першого віднесені посудини з сферичною центральною частиною, а до другого — з циліндричною. Верхні чаші та основи бувають або зрізано-конічної, або напівсферичної форми. Зустрічаються «біноклі» з двома або трьома перемичками. Часто орнамент компонувався у три фризи. Центральні частини розписувались широкими навскісними лініями, лицьовою схемою, горизонтальними смугами. Чаші та основи орнаментувались рядами коротких ліній, трикутників, фестонів. Внутрішні поверхні чаш іноді мали розпис у вигляді «комет», тобто схожий на орнамент мисок. Ймовірно, до біноклеподібних можна віднести посудину цікавої форми — «близнюки». За формою вона нагадує кубки, що зліплені разом на рівні плічків. Розписані широкими горизонтальними лініями.

Аналіз матеріалу, в першу чергу кераміки, дозволив виділити дві фази розвитку небелівської групи — ранню та пізню¹⁴. Якщо на ранній, першій фазі поселення групи займали територію в басейні р. Ятрань, Синюха, Велика Вись, Тікичів, верхів'я р. Ольшанки, то на другій фазі небелівське населення значно розширює зону свого перебування у північному та північно-східному напрямках і виходить в район нижньої течії р. Рось. Майже в три рази, незважаючи на те, що за браком матеріалу поки не вдається точно визначити приналежність ряду пам'яток до однієї з фаз, зростає кількість поселень другої фази. У топографії, плануванні, площі поселень помітних змін не спостерігається. Не зафіксовано значних відмінностей також в житлобудівництві. Характерна для пам'яток регіону мала кількість знярядь праці не дозволяє встановити різницю між комплексами знахідок. Відносно пластики можна вказати, що на пізніх пам'ятках зменшується кількість антропоморфних статуеток з розписом та збільшується — зооморфних фігурок.

У кераміці зміни, в більшій або меншій мірі, спостерігаються в усіх ознаках. Якщо на першій фазі в кухонному посуді переважає домішка в тісто товченої черепашки, то потім більше половини посудин ліпилась із гончарної маси, що спіснювалася жорствою, піском, шамотом. З часом зменшується кількість горщиків з розчісами. Поступово збільшується відсоток посудин, що мають різко профільовану форму, а на плічках з'являються конусоподібні наліпи та стовпчасті ручки-упори. Якщо на третій фазі в орнаменті ще зберігаються «перлини», багатозубчастий штамп, шеврон, то згодом ці елементи оздоблення зникають. Значно більше, порівняно з першою фазою, стає горщиків, прикрашених зооморфними наліпами в різноманітному виконанні. Серед столової кераміки більше половини посудин на пізній фазі вироблялося із залізистих глин, тоді як на першій фазі з них ліпилася лише третина. Значно менше на пізніх пам'ятках посудин із відмуленої маси. Рідше зустрічається лошіння кераміки. Змінюються форми посудин або кількісний показник деяких підтипів і варіантів. Серед конічних мисок менше стає низьких з ледве опуклими стінками, натомість росте кількість високих з трохи вдавненими стінками та потовщеними вінцями. В орнаменті пізніх мисок поступово перевагу набувають дуги-стрічки із тонких паралельних ліній в облямуванні широких смуг, що закінчуються зафарбованими напіввалами. На ранніх пам'ятках у керамічному комплексі з'являються невеликі кубки біконічної форми з гострореберними плічками. Такі кубки зустрічаються також на пізніх поселеннях, разом з тим, рідше знаходимо кубки з низькими округлими плічками. Кубки з таких поселень частіше орнаментувались метопними та фестонними схемами, а лицьові композиції майже не фіксуються. На пізній фазі зменшується кількість сферо-конічних посудин, а зростає біконічних, серед яких з'являються з високими гострореберними плічками. Вінця обох типів посудин переважно прямі, а не лійчасті. Серед орнаменту вказаних типів на пізній фазі більшає фестонних композицій та схем «совиний лик», тоді як схема «Tangentenkreisband» фіксується не часто, до того ж цей малюнок виконується переважно у вузькому фризі. Більше вживаються спрощені схеми. Важливим показником є поява в орнаменті зооморфних зображень. Амфори значних змін не зазнають. Трохи менше стає приземкуватих посудин з низькими плічками, а лицьові схеми виконуються в спрощеному вигляді. Порівняно з першою фазою, на пізніх пам'ятках стає менше кратерів, а підтип з сферичним корпусом майже не зустрічається. Рідше кратери мають лійчасті вінця. В орнаменті лицьові схеми займають незначне місце. Серед грушоподібних посудин пізні поселень менше округлотілих та з високими вертикальними вінцями. Часто короткі вінця схилені усередину, а плічки мають гостре ребро. В орнаменті переважають S-подібні лінії, метопні, волотні композиції та спрощені схеми. На пізній фазі зникають зрізано-конічні покриття, а розпис інших помітно спрощується. Серед горщиків пізньої фази з'являються високі, різкопрофільовані, з високими плічками. В орнаменті частіше маємо метопні схеми та спрощені із окремих груп елементів композиції у вузькому фризі. Біноклеподібні посудини змін майже не зазнають, а їх орнамент помітно спрощується. Загалом в кераміці другої фази форми посуду стають менш різноманітними, і деякі варіанти та підтипи зовсім зника-

ють. В орнаменті поступово починають домінувати поряд з S-подібними лініями метопні схеми та спрощені композиції, схема «Tangentenkreisband» відходить, а її місце часто займає тангентна схема. Важливим елементом деяких схем стають відрізки навскісної «сітки». Показником пізньої фази виступає також відсутність посуду з заглибленим орнаментом (рис. 2, 1, 2). Генетичною підосною небелівської групи виступають пам'ятки володимирівської групи, про що свідчить збіг територій, особливо на час першої фази небелівської групи, збереження традицій у топографії та плануванні поселень, у способах житлобудування. Спостерігається спадкоємність у пластиці. Багато спільних рис мають керамічні комплекси обох груп. Кухонний посуд майже не зазнає змін, тільки на володимирівських поселеннях посуд з домашньою подрібненою черепашки становить більшу частину. Серед розписного посуду зустрічаємо однакові форми та орнаментальні схеми, а різниця спостерігається тільки у кількісному співвідношенні. Так, в розписі володимирівської кераміки домінують S-подібні лінії, фестонні, лицьові схеми і не характерні «Tangentenkreisband», «совиний лик», метопні, волютні схеми, спрощені композиції, тобто такі, що притаманні небелівському посуду. Важливою ознакою володимирівської групи є наявність серед кераміки посуду, прикрашеного заглибленим орнаментом в сполученні з монохромним, біхромним, поліхромним розписом. Такий посуд на небелівських поселеннях вже не зустрічається (рис. 3, 1).

У свою чергу небелівська група є основою формування томашівської групи¹⁵. Між пам'ятками обох груп спостерігається багато спільних рис — майже збігаються території, простежується спадкоємність у плануванні поселень, зберігаються традиції у житлобудуванні. Деякі зміни простежуються в пластиці, особливо антропоморфній — зникає розпис статуєток, частіше зустрічаються фігурки на стовпчастій ніжці; поширення набувають «реалістичні» статуєтки. Особливої трансформації зазнає кераміка. Починають переважати гостроріберні форми, деякі підтипи представлені незначною кількістю або зовсім зникають, натомість з'являються нові типи та підтипи — «кухонні гутуси», циліндро-конічні миски, миски з перегородкою, кратероподібні посудини, гостроріберні посудини та горщики. Характерними стають різко-профільовані кухонні горщики, конічні миски, гостроріберні кубки, біконічні посудини, амфори та кратери з високими плічками. В орнаменті панівними стають специфічні, притаманні тільки томашівській кераміці, тангентні, метопні та волютні схеми, а композиції — S-подібних ліній, «Tangentenkreisband» «совиний лик», фестонні відходять на другий план. У розписі частішають спрощені схеми. Більшість орнаментальних схем виконується у вузькому поясі, а двофризових композицій значно менше. Основним елементом багатьох схем стають стрічки навскісної «сітки». Поступово набувають специфічних рис «томашівські» зооморфні зображення (рис. 3, 2).

Поселення володимирівської групи являють собою перші пам'ятки так званого західного ареалу в Буго-Дніпровському межиріччі. На жаль, їх походження недостатньо вивчене, але вказується на те, що вони споріднені з пам'ятками петренської локальної групи і виникли в результаті переселення останніх на ранньому етапі розвитку¹⁶. Кераміка з поселень володимирівської групи свідчить про те, що переселення з Середнього Дністра відбулося ще до сформування петренських пам'яток. К. К. Черниш відзначає подібність за стилем розпису посуду Володимирівки та Раковця¹⁷. Цієї думки дотримується Т. О. Попова, вказуючи на важливу особливість кераміки Раковця — наслідування традицій місцевого дністровського посуду солонченського типу (етап VI)¹⁸. На нашу думку, поступове переселення з Подністров'я почалося трохи раніше, про що свідчить збіг деяких орнаментальних схем посуду володимирівської групи та пам'яток типу Старі Радуляни-II. Просування відбувалось по правих притоках Південного Бугу (Яланець, Савранка, Кодима) і в майбутньому можна сподіватись на знаходження таких пам'яток, доказом чого є матеріали розвідок в Одеській області¹⁹. В цьому районі відомі пізніші поселення — Немирівське, Станіславка, Кінецьпіль, у кераміці яких відсутні посудини з заглибленим орнаментом²⁰. В подальшому територію займають племена, споріднені з петренськими, що залишили поселення типу

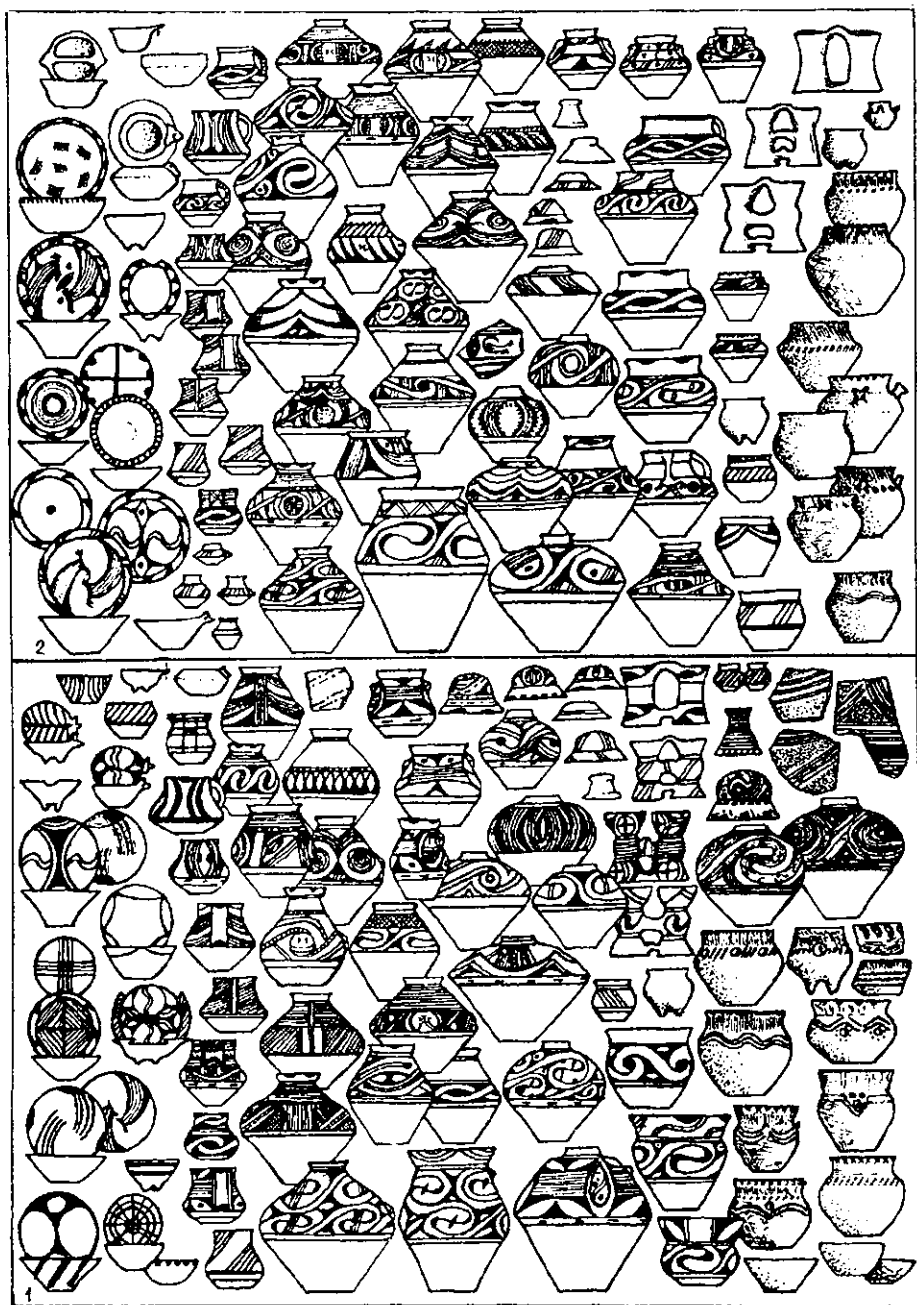

Рис. 3. Кераміка пам'яток 1 — володимирівської та 2 — першої фази томашівської груп.

Кринички, Ухожани, і, в свою чергу, склали основу чечельницької групи, що перебувала в тісних зв'язках з томашівськими поселеннями. В міру просування в басейні Південного Бугу племена, можливо, зазнали впливу з боку посткліщівських общин, про що свідчать окремі орнаментальні схеми володимирівського посуду. Відзначаються також контакти з іншоетнічним, степовим населенням²¹. У межах регіону межиріччя Південного Бугу та Дніпра володимирівські общини вступали у тісні взаємозв'язки з племенами «східного ареалу», в результаті чого з'являються поселення синкретичного характеру (Гордашівка, Гарбузин)²². Стійкі традиції давніх витоків у кераміці та вплив племен «східного ареалу» можливо викликали відродження в посуді володимирівських общин заглибленого орнаменту в поєднанні з розписом.

Племена небелівської групи остаточно відтіснили общини «східного ареалу» у Середнє Подніпров'я. Значно розширивши свою територію, саме вони, а не томашівські племена, вступили в активні контакти на півночі з общинами «східного ареалу» (Коломийщина-ІІ, Гребені, Чапаєвка), а на південному сході з степовим населенням (Новорозанівка, Пугач, Ташлик-ІІ). Свого часу дослідники виділили канівську групу пам'яток, для кераміки якої знаходили аналогії на посуді томашівських поселень. Зіставлення матеріалу канівських поселень з небелівськими вказує на деякі відмінності в розписі кераміки, але не настільки важливі, щоб виділити окрему групу. Не виключено, що поселення Канівщини, знаходячись на периферії, довше зберігали характерні риси, тоді як на основній території небелівські пам'ятки поступово починають переростати у томашівські. Лишається відкритим питання про співіснування небелівської групи з синхронними та спорідненими племенами Побужжя. Багато спільних рис знаходимо між ними в кераміці поселень Тростянич, Криштопівка, Вербівка-І, ІІ, Селище, Борисівка-2. Особливістю цих та подібних пам'яток є збереження в комплексі тривалий час посудини з заглибленим орнаментом (ранні пам'ятки) та сприйняття значних впливів з боку петренської групи (пізні пам'ятки), що в першу чергу відбилося на розписі: біхромія малюнку, орнаментальні схеми, де переважають меандрові композиції.

Небелівська локальна група синхронізується з пам'ятками типу Бринзени-VІІІ — Мерешовка-Четецеу в Подністров'ї, поселеннями типу Коломийщина-ІІ і частково чапаївської групи в Середньому Подніпров'ї, пам'ятками типу Селище — Ворошилівка в Побужжі, тобто існувала приблизно в межах ХХХ—ХХІХ ст. до н. е. (рубіж етапів ВІІ — СІ). Виділення локально-хронологічних груп, зокрема небелівської, а також розробка їх періодизації має велике значення в плані вивчення конкретних етнічних груп у межах Трипільської культури.

Примітки

¹ Dumitrescu VI. Oreginea si evolutia culturii Cucuteni-Tripolie // SCIV XV, № 2, 1963, p. 285—305; Даниленко В. Н. Энеолит Украины.— К., 1974.— С. 175; Мовша Т. Г. Две параллельные линии развития трипольской этнокультурной области // Новейшие открытия советских археологов.— Тез. докл.— Киев, 1975.— Ч. I.— С. 69—71; Мовша Т. Г. О расселении племен культур Триполья—Кукутени в среднем и начале позднего периодов // Археологические исследования на Украине в 1978—1979 гг.— Тез. докл.— Днепропетровск, 1980.— С. 40, 41; Цвек Е. В. Трипольские поселения Буго-Днепровского междуречья (к вопросу о восточном ареале культуры Кукутени—Триполье) // Первобытная археология — поиски и находки.— К., 1980.— С. 163—185.

² Черныш Е. К. Место поселений Борисовского типа в периодизации Трипольской культуры // КСИА, 1975.— № 142.— С. 3—10; Черныш Е. К. Формирование локальных вариантов Трипольской культуры // Новейшие достижения советских археологов.— Тез. докл.— М., 1972.— С. 18—21. Черныш Е. К. Энеолит Правобережной Украины и Молдавии // Энеолит СССР.— М., 1982.— С. 165—320; Цвек О. В. Особливості формування східного регіону трипільсько-кукутенської спільності // Археологія.— 1985.— № 51.— С. 31—45; Цвек О. В. Трипольская культура междуречья Южного Буга и Днепра (средний этап) // Автореф. дис. ... канд. ист. наук.— К., 1987.— 17 с.; Цвек О. В. Буго-Днепровский вариант восточно-трипольской культуры (к проблеме выделения культур и локальных вариантов Триполья) // Первобытная археология. Материалы и исследования.— К., 1989.— С. 106—117; Мовша Т. Г. Средний этап трипольской культуры // Археология Украинской ССР.— К., 1985.— Т. 1.— С. 206—223.

³ Мовша Т. Г. Хронология Триполья—Кукутени и степные культуры эпохи раннего металла в ее системе // Проблемы археологии Поднепровья (ІІІ—І тыс. до н. э.).— Днепропетровск, 1984.— С. 60—83; Мовша Т. Г. Томашовская локальная группа трипольско-кукутенской общности // SP.— София, 1988.— № 9.— С. 84—110.

⁴ Круц В. О., Рижов С. М. Фази розвитку пам'яток томашівсько-сушківської групи // Археологія, 1985.— № 51.— С. 46; Рижов С. М. Локально-хронологічне членування пільотрипільських пам'яток у Буго-Дніпровському межиріччі // Тез. доп. ІІІ Вінн. обл. істор.-краєзн. конф.— Вінниця, 1985.— С. 46—47; Рижов С. М. Небелівська локально-хронологічна група в Буго-Дніпровському межиріччі (етап ВІІ — СІ Трипільської культури) // Тез. доп. V Вінн. обл. істор.-краєзн. конф.— Вінниця, 1987.— С. 71, 72; Рижов С. М., Круц В. О. Динаміка розселення трипільських общин в Середньому Побужжі // Тез. доп. VІІІ Вінн. обл. істор.-краєзн. конф.— Вінниця, 1989.— С. 13, 14; Рижов С. М. Дослідження трипільського поселення біля с. Піщана в Буго-Дніпровському межиріччі // Тез. доп. X Вінн. обл. істор.-краєзн. конф.— Вінниця, 1991.— С. 15—17.

⁵ Доманицкий В. Н. Площадки с расписанными сосудами в Звенигородском и Уманском уездах // АЛЮР.— 1899.— Т. 1.— С. 174—176; Хвойко В. В. Каменный век Среднего Поднепровья // Труды XI АС.— М., 1901.— Т. 1.— С. 736—812; Доманицкий В. Н. Раскопки в области Трипольской культуры в 1901 г. // Записки отделения русской и славянской археологии Русского археологического общества.— СПб, 1904.— Т. V.— С. 1—26.

⁶ Беляшевский Н. Ф. Раскопки на месте неолитического поселения с керамикой домикенского типа у с. Колодистого // АЛЮР.— 1900.— Т. 2.— С. 148—155; Доманицкий В. Н. Раскопки на месте неолитического поселения с керамикой домикенского типа у с. Колодистого // АЛЮР, 1901.— Т. 3.— С. 69—72; Спицин А. А. Раскопки глиняных площадок близ с. Колодистого, Киевской губернии // Изв. ИАК.— 1904.— Вып. 12.— С. 87—118.

⁷ Коротке звіттовлення ВУАК за археологічні досліді року 1925. Розкопки біля с. Томашівки.— К., 1926.— С. 54.

⁸ Пассек Т. С. Пороська археологічна експедиція за 1945 р. // АП.— 1949.— Т. 1.— С. 209—224.

⁹ Бондар М. М. Канівська експедиція Державного університету ім. Т. Г. Шевченка // НА ІА АН України, 1957/19.— 1958.— 25 с.

¹⁰ Стефанович В. А., Диденко О. П. Археологические памятники Уманщины // Наук. архів ІА АН України, ф. 12, № 534, 1968, 307 с.; Храбан Г. Ю. Археологические памятники Уманщины // Наук. архів ІА АН України, ф. 12, № 458, 1961, 255 с.

¹¹ Мовша Т. Г. Работы на Черкашине // АО за 1983.— М., 1985.— С. 320; Круц В. А. Работы трипольской экспедиции // АО за 1984.— М., 1986.— С. 257—258; Шмаглий Н. М. Крупные трипольские поселения в междуречье Днепра и Южного Буга // Археологические исследования на Украине в 1976—1977 гг.— Тез. докл. XVII конф. ИА АН УССР.— Ужгород, 1978.— С. 41, 42; Цвек Е. В. Группа трипольских поселений в бассейне реки Большая Высь // Первая правобережная краевед. конф.— Тез. докл.— Кировоград, 1988.— С. 40—42.

¹² Рижов С. М. Дослідження трипільського поселення біля с. Піщана в Буго-Дніпровському межиріччі // Тез. доп. Х Вінн. конф.— Вінниця, 1991.— С. 15—17; Видейко М. Ю. Каневская группа трипольских поселений в Среднем Поднепровье // Современные историко-археологические исследования Киевского госуниверситета им. Т. Г. Шевченко. УДК 93026, Деп. ИНИОН АН СССР 0.20.2 № 36853, 1989.— С. 61—66.

¹³ Шишкін К. В. Планування трипільських поселень за даними аерофотозйомки // Археологія.— 1985.— № 52.— С. 72—77; Шишкін К. В. З практики дешифрування аерофотознімків у археологічних цілях // Археологія.— 1973.— № 10.— С. 32—41.

¹⁴ Рижов С. М. Небелівська локально-хронологічна група в Буго-Дніпровському межиріччі (етап ВІІ—СІ трипільської культури) // Тез. доп. V Вінн. обл. істор.-краєзн. конф.— Вінниця, 1985.— С. 46—47; Рижов С. М. Дослідження трипільського поселення біля с. Піщана в Буго-Дніпровському межиріччі // Тез. доп. X Вінн. обл. істор.-краєзн. конф.— Вінниця, 1991.— С. 15—17.

¹⁵ Круц В. О., Рижов С. М. Фази розвитку пам'яток томашівсько-сушківської групи // Археологія, 1985.— № 51.— С. 45—56.

¹⁶ Мовша Т. Г. О расселении племен культур Триполья—Кукутени в среднем и в начале позднего периодов // Археологические исследования на Украине в 1978—1979 гг.— Тез. докл. XVIII конф. ИА АН УССР.— Днепропетровск, 1980.— С. 41; Мовша Т. Г. Середній етап Трипільської культури // Археологія Української ССР.— К., 1985.— С. 217, 219, 231.

¹⁷ Черныш Е. К. Энеолит Правобережной Украины и Молдавии // Энеолит СССР.— М., 1982.— С. 211.

¹⁸ Попова Т. А. О роли населения Поднепровья в формировании трипольской культуры Буго-Днепровского междуречья // Первобытная археология. Материалы и исследования.— К., 1989.— С. 145.

¹⁹ Полищук Л. Ю. Памятники развитого Триполья // Памятники трипольской культуры в Северо-Западном Причерноморье.— К., 1989.— С. 30, 49.

²⁰ Шмаглий Н. М. Исследования в Майданецком // АО за 1986.— М., 1988.— С. 352; Фоменко В. М. Знахідки мезолітичного та пізньотрипільського часу поблизу с. Кінецьпіль на Миколаївщині // Археологія, 1979.— № 31.— С. 46—53.

²¹ Мовша Т. Г. Проблемы связей Триполья—Кукутени с племенами культур степного ареала // SP., № 5/6, София, 1981.— С. 61—72; Мовша Т. Г. Хронология Триполья—Кукутени и степные культуры эпохи раннего металла в ее системе // Первобытная археология Поднепровья III—I тыс. до н. э.— Днепропетровск, 1984.— С. 60—83.

²² Цвек Е. В. Буго-Днепровский вариант восточнотрипольской культуры (К проблеме выделения культур и локальных вариантов Триполья) // Первобытная археология. Материалы и исследования.— К., 1989.— С. 116.

НЕБЕЛЕВСКАЯ ГРУППА ПАМЯТНИКОВ ТРИПОЛЬСКОЙ КУЛЬТУРЫ

В статье систематизируются материалы памятников этапов VII—CI в Буго-Днепровском междуречье, относящиеся к «западной» линии развития культурно-исторической общности Кукутень-Триполье. Предлагается классификация керамики — основного источника при выделении небелевской локально-хронологической группы. Анализ технико-технологических, морфологических и стилистических признаков, в первую очередь столовой посуды, позволил вычлениить две ступени (фазы) развития группы — раннюю и позднюю, представленные соответственно поселениями типа Небелевки и типа Глыбочки. Определено место группы, занимающей промежуточное положение между памятниками владимировской и томашевской групп, характеризуются ее собственные и заимствованные этнокультурные черты. Рассматриваются вопросы происхождения группы и дальнейшего ее развития, определяются пути расселения «небелевских» общин, исследуются связи с трипольскими племенами смежных территорий.

S. N. Ryzhov

THE NEBELIOVSKAJA GROUP OF THE MEMORIALS OF TRIPOLSKAJA CULTURE.

In the paper the materials of the memorials of stages B2—C1 at Bug—Dniester interfluve belonging to the «Western» line of development of the cultural—historical community Kukuteni—Tripolie is systematized. The classification of the pottery — the main source of the apportionment of Nebeliovskaja local — chronological group — is proposed. The analysis of the technical—technological, morphological and stylistic features, first of all, of the table crockery permits to mark out the two stages (phases) of the development of group — the early and the late ones represented correspondently by the settlements of Nebeliovka type and Glybochka one. The rank of group which occupies an intermediate place between the memorials of Vladimirovskaja and Tomashevskaja groups is marked. Its own and adopted ethnic—cultural features are defined. The problems of the genesis of group and its further development are considered; the ways of the settling of «Nebeliovka» communes are determined; the links with the Tripolian tribes of the adjoining territories are investigated.

ПАМ'ЯТКИ РОЗВИНУТОГО ТРИПІЛЛЯ СЕРЕДНЬОГО ПОБУЖЖЯ

С. О. Гусев

Стаття присвячена характеристиці поселень розвинутого Трипілья Середнього Побужжя, визначено їх відносну хронологію і, порівняно з суміжними територіями, виділено локальні особливості культури.

У системі пам'яток трипільсько-кукутенської спільності Середнє Побужжя вивчене недостатньо, хоча цей регіон привернув увагу дослідників Трипільської культури відразу ж після відкриття В. В. Хвойки в Подніпров'ї¹. Дослідженнями Е. Й. Сецінського², М. Ф. Біляшівського³, С. С. Гамченка⁴ було зафіксовано понад 50 пунктів, на окремих проводилися розкопки. В подальшому інтерес до Середнього Побужжя дещо зменшився, хоча район не був обійдений увагою в розвідковому плані. Т. Д. Березовець⁵, М. І. Артамо-